

О.В. МАКАРОВА,
кандидат юридичних наук
(Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова)

ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Ключові слова: *правова освіта, правове виховання, правова культура.*

Сприяння розвитку освіти, в тому числі правової, є однією з пріоритетних функцій держави, реалізація якої повинна бути юридично закріплена і належним чином забезпечена. Про необхідність правової освіти свідчить низка проблем, які існують в Україні, серед них – високий рівень злочинності, занепад духовних і моральних цінностей, стрімкий розвиток правового нігілізму та поширення різноманітних форм деформації правосвідомості. До того ж, становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства вимагає значного підвищення рівня правосвідомості та правової культури громадян.

Необхідність правової освіти, особливо останнім часом, стала причиною підвищеної уваги до неї з боку вітчизняних науковців. Проблеми, пов'язані з різними формами правового виховання, в тому числі правовим навчанням, розкривають у своїх працях Б.І. Андрусишин, Й.І. Горінецький, А.М. Гуз, О.Р. Копієвська, В.В. Лемак, В.В. Туряниця, Ю.С. Шемшученко, Т.В. Ярошевська та інші.

Метою публікації є визначення нормативно-правової бази, що становить основу правового виховання громадян у дусі неухильного додержання Конституції та законів України, поваги до прав, честі й гід-

ності інших громадян, виконання власних обов'язків тощо.

Питання, пов'язані з правовою освітою регулює значна кількість нормативно-правових актів, аналіз яких почнемо з Основного Закону держави – Конституції України [7], ст. 3 якої містить положення, відповідно до якого людина визнається найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Не менш важливою в контексті досліджуваної проблеми є ст. 21 Конституції, в якій ідеться про те, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Водночас ст. 53 Конституції закріплює право кожного на освіту. Аналіз наведених норм Конституції дає підстави зробити висновок, що вони стосуються і правової освіти також, оскільки остання є структурним компонентом освіти в цілому.

Крім Конституції на сьогоднішній день визначення правових, організаційних та фінансових засад функціонування і розвитку системи освіти, в тому числі правової, здійснюють Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про позашкільну освіту», Національна док-

трина розвитку освіти, Конвенція про права дитини. Саме ці та багато інших нормативно-правових актів становлять основу виховання й навчання дітей та молоді, а головною метою освіти визначають забезпечення всебічного розвитку людини як особистості та найвищої соціальної цінності, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору [15].

У межах вказаних вище нормативних документів питання функціонування і розвитку правової освіти на сьогоднішній день регулює Національна програма правової освіти населення. Вона передбачає створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації. Метою Програми є підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права. Основними завданнями у цьому напрямі Програмою визначено такі:

1) підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику;

2) створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи і обов'язки;

3) широке інформування населення про правову політику держави та законодавство;

4) забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації;

5) вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері [13].

З метою розвитку в Україні правової освіти та виховання громадян у дусі поваги до закону і прав людини в Україні створено Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення, основними завданнями якої є:

- розробка пропозицій щодо координації діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних закладів та закладів культури, наукових установ, видавництва та видавничих організацій, засобів масової інформації у сфері правової освіти населення;
- підготовка пропозицій щодо визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань правової освіти населення;
- сприяння підвищенню ефективності діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних закладів та закладів культури, наукових установ, видавництва та видавничих організацій, засобів масової інформації та удосконалення нормативно-правових актів з питань правової освіти населення;
- надання методичної допомоги органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, об'єднанням громадян, навчальним закладам та закладам культури, науковим установам, видавництвам та видавничим організаціям, засобам масової інформації щодо організації заходів, спрямованих на підвищення правосвідомості та правової культури населення;
- розроблення пропозицій (рекомендацій) щодо удосконалення правової навчально-виховної роботи;
- поширення позитивного досвіду з питань правової освіти населення [16].

Головною метою Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI

століття») є визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу ХХІ століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Однією з основних цілей національного виховання у Програмі визначено формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвинутої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [5]. До речі, на думку деяких науковців, багато положень Програми «Освіта» залишилися не виконані, з них – не створено умов для участі громадськості в процесі напрацювання та прийняття рішень у сфері підвищення якості освіти, забезпечення її доступності. Незважаючи на те, що Програма передбачає впровадження державно-громадської системи управління нею, за якої громадськість і держава рівноправні партнери, й досі не існує механізмів громадського контролю за діяльністю навчальних закладів, звітності державних органів управління освітою перед суспільством, участі громадськості в прийнятті важливих рішень у процесах освітянської діяльності [17].

На те, що в умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи освіта має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості, вказує і Національна доктрина розвитку освіти [11].

Про необхідність правової освіти йдеться і в Законі України «Про загальну середню освіту», ст. 5 якого визначає завдання загальної середньої освіти, серед яких у контексті нашого дослідження слід звернути увагу на наступне: виховання в

учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини і громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини і громадянина [9].

В умовах високого рівня підліткової злочинності та значної кількості антисоціальних проявів у дитячому та юнацькому середовищі важливе значення набуває Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [14], яким визначено правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку.

На профілактику негативних явищ у молодіжному середовищі, формування морально-правової культури підростаючого покоління спрямовані також і Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні («Молодь України»). З метою реалізації цих завдань на центральні органи виконавчої влади покладено такі обов'язки:

- розробка і реалізація комплексних планів профілактики правопорушень серед молоді. Особливу увагу при цьому слід приділити поліпшенню виховної роботи з підлітками, групами ризику, залученню їх до навчання та праці;
- сприяння залученню молоді, схильної до скоєння правопорушень, до фізкультурно-спортивних, туристсько-краєзнавчих та інших заходів. Організація шефства фізкультурно-спортивних клубів, спортивних товариств, творчих об'єднань над молоддю та підлітками, схильними до девіантної поведінки;
- організація під час літніх канікул учнів роботи таборів праці та відпочинку, сприяння залученню до

них дітей з неблагополучних сімей та підлітків, схильних до скоєння правопорушень;

- запровадження на Українському телебаченні постійно діючих рубрик «Закон і молодь», «Нове покоління» та на Українському радіо спеціальної програми з проблем юридичного всеобучу молоді «Громадянин»;
- проведення всеукраїнських акцій «Молодь проти злочинності та насильства» та «Даруймо радість дітям» за участю громадських організацій, засобів масової інформації, творчих колективів [10].

Важливим кроком у формуванні законодавчої бази шкільного виховання в нашій державі стало прийняття Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, яка визначила стратегію виховання підростаючого покоління в умовах становлення громадянського суспільства в незалежній державі. Серед основних виховних завдань, визначених у Програмі, в контексті дослідження значення правової освіти, виділимо такі:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів та суспільних вимог;
- сприяння набуттю дітьми та учнівською молоддю соціального досвіду, успадкуванню ними духовних надбань українського народу;
- виховання національної свідомості, любові до рідної землі, родини, свого народу, держави;
- виховання правової культури, поваги до Конституції України, законів України, державної символіки;
- спонукання зростаючої особистості до протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності [12].

Не можна не згадати Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008

роки [8], яка нині не втрачає своєї актуальності. Одним із основних завдань Програма визначила формування у молоді поваги до закону та запобігання негативним явищам у молодіжному середовищі. Незважаючи на те, що після прийняття цієї Програми пройшло вже вісім років, деякі положення її й досі не виконані. Зокрема, в Україні зростає кількість проблемних сімей, збільшується кількість правопорушень і злочинів неповнолітніх тощо.

Що стосується міжнародних нормативних актів, які регулюють питання щодо правової освіти, зупинимося на Резолюції VI Конгресу ООН щодо попередження злочинності, поводження з правопорушниками, в якій вказано, що «правові знання сприяють вихованню свідомої життєвої позиції, заснованої на принципах права, справедливості і моралі, підвищенню загального рівня стану законності і правопорядку, а також підвищенню ролі кожного громадянина у вирішенні важливих проблем життя суспільства» [3, 230].

Визнаючи особливу роль виховання громадян у душі демократії, Рада Європи прийняла Декларацію і програму виховання громадян в душі демократії, заснованого на усвідомленні ними своїх прав та обов'язків [4]. Таке виховання громадян повинно здійснюватися в сім'ї, в навчальних закладах, через засоби масової інформації тощо.

Загалом, можна відзначити, що за роки незалежності в Україні прийнято значну кількість нормативних актів, покликаних вирішувати завдання, пов'язані з правовою освітою населення. Однак низка проблем і досі залишається невирешеною. З огляду на обмежений обсяг статті, зупинимося лише на деяких.

Велике занепокоєння викликає високий рівень злочинності неповнолітніх, хоча майже всі нормативно-правові акти, які нами було проаналізовано у дослідженні спрямовані на формування у молоді поваги до закону, профілактику негативних явищ у молодіжному середовищі та формування

морально-правової культури підростаючого покоління. Зокрема, у листі «Про стан злочинності серед неповнолітніх у I півріччі 2011 року та основні завдання органів управління освітою щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх» Міністерства освіти та науки, молоді і спорту України, оприлюдненому на офіційному сайті відомства, зазначається, що за 6 місяців 2011 р. неповнолітніми в Україні вчинено 11 тис. 781 адміністративне правопорушення, що на 59,4% більше, ніж за аналогічний період 2010 р. За цей же період неповнолітніми вчинено 4 тис. 551 злочин, що на 3% більше, ніж за перше півріччя 2010 р. [2].

Звертає на себе увагу значна кількість проблемних сімей, що є наслідком соціальної деформації підлітків, формування антисуспільної поведінки, зростання рівня злочинності серед неповнолітніх. За деякими даними, більше половини дітей, які вчиняють злочини, походять з проблемних сімей, кожний третій підліток-правопорушник має неповну сім'ю, у 14% таких дітей батьки зловживають спиртними напоями, у 4% неповнолітніх злочинців останні ведуть аморальний спосіб життя, а у майже 10% – родичі (батьки, брати, сестри) були позбавлені волі [1].

Незважаючи на значну кількість прийнятих програм, спрямованих на підвищення рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, в Україні й досі недостатній рівень правової обізнаності. Серед числа проблем особливе місце займає низька правова освіченість громадян, що проявляється у недостатньому знанні змісту правових механізмів реалізації своїх прав,

а також невмінні застосовувати свої знання на практиці. Наприклад, досить часто відбувається так, що громадяни просто не знають, до якого органу звернутися, або звертаються до органу, до компетенції якого не належить розгляд даного питання, тому не отримують бажаного результату [6].

Огляд лише деяких проблем дає підстави зробити висновок, що впровадження програм, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права і обов'язки не призвело до бажаних результатів.

Підводячи підсумки, зазначимо, що нормативна база правової освіти громадян розроблена в Україні на достатньому рівні, проте, на жаль, і досі в нашій державі не подолано дефіциту правових знань. Аналіз нормативних документів, які регулюють правоосвітню сферу, свідчить про те, що значна частина завдань тих чи інших органів не реалізуються, що підтверджується наявністю низки невирішених проблем та станом українського соціуму. В умовах, що склалися на сьогоднішній день, вважаємо, що першочерговим завданням для України є не прийняття програм щодо правової освіти, а спрямування правоосвітньої та правовиховної діяльності на підвищення рівня правової культури громадян шляхом формування правових знань, які б перетворювалися у внутрішню переконаність виконання приписів нормативно-правових актів у всіх без винятку життєвих ситуаціях, а також забезпечення правомірної поведінки та зростання рівня соціально-правової активності громадян, що зрештою і є кінцевою метою правової освіти.

Список літератури:

1. *Васильківська І.* Сімейне виховання в Україні: шляхи вдосконалення в аспекті запобігання злочинності неповнолітніх [Електронний ресурс] / І. Васильківська // *Право України.* – 2000. – № 4. – С. 99–102. – Режим доступу: http://www.criminology.org.ua/articles/r2/r2_5/simvih.htm

2. В Україні зріс рівень злочинності серед неповнолітніх // УНІАН–ОСВІТА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://education.unian.net/ukr/detail/191526>
3. *Головченко В.В.* Право в житті людини (статті) / Головченко В.В. – К.: Оріяни, 2005. – 336 с.
4. Декларація і програма виховання громадян в дусі демократії, заснованого на усвідомленні ними своїх прав та обов'язків: Рада Європи від 7 травня 1999 р. // Професійна інформаційно-пошукова система з законодавства України «Право. Версія Проф».
5. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»): Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. станом на 29 травня 1996 р. // Професійна інформаційно-пошукова система з законодавства України «Право. Версія Проф».
6. *Коломієць А.* Про правову державу, освіту та правовий нігілізм [Електронний ресурс] / А. Коломієць // Юридична газета. – 2005. – № 11 (47). – Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/oarticle/1576/>
7. Конституція України: станом на 1 лютого 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки: Закон України від 18 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 11. – Ст. 144.
9. Про загальну середню освіту: Закон України від 13 травня 1999 р. станом на 6 вересня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – Ст. 230.
10. Про Комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні («Молодь України»): Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 1998 р. станом на 25 грудня 2004 р. // Професійна інформаційно-пошукова система з законодавства України «Право. Версія Проф».
11. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. // Професійна інформаційно-пошукова система з законодавства України «Право. Версія Проф».
12. Про Національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні: Постанова Академії педагогічних наук України від 1 липня 2004 р. // Професійна інформаційно-пошукова система з законодавства України «Право. Версія Проф».
13. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.
14. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 р. станом на 9 вересня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.
15. Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 р. станом на 23 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
16. Про Програму правової освіти населення України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. станом на 27 серпня 2004 р. // Професійна інформаційно-пошукова система з законодавства України «Право. Версія Проф».
17. *Шаповал Р.В.* Правове регулювання освіти в Україні [Електронний ресурс] / Р.В. Шаповал // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 1110–1115. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11srvovu.pdf>

РЕЗЮМЕ

В статье сделан анализ нормативно-правовых актов, которые представляют основу правового воспитания граждан, а также дается общая характеристика основных проблем, связанных с правовым образованием граждан.

SUMMARY

The analysis of normative-legal acts which present basis of legal education of citizens is presented in the article, and also general description of basic problems, related to legal education of citizens is given.

*Рекомендовано кафедрою теорії та історії
держави і права*

Подано 28.05.12.